

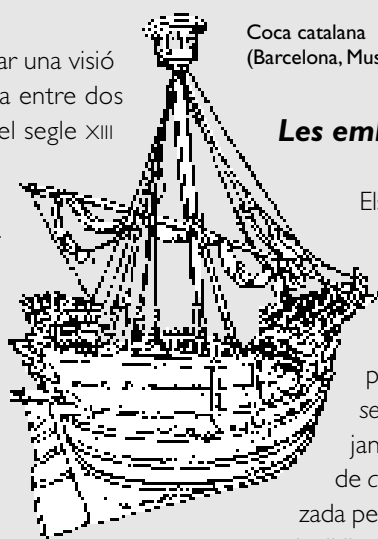
Les batalles navals en l'època medieval

Jordi Lorca

L'objectiu d'aquest escrit és donar una visió general de com era l'acció guerrera entre dos vaixells durant el període que va del segle XIII fins a principis del segle XV. Hi ha dos motius pels quals m'he centrat en aquests dos segles i mig de la llarga època medieval. El primer és el destacat protagonisme que la corona catalanoaragonesa cobra a partir del segle XIII en totes les lluites per accedir al domini del Mediterrani. Aquesta activitat guerrera es veu reflectida en textos de gran valor històric i literari. Em refereixo, per exemple, a les quatre grans cròniques catalanes, al *Dotzè del Crestià* de Francesc Eiximenis, i a la novel·la catalana medieval per excel·lència, el *Tirant lo Blanc*: són les obres que faré servir sobretot com a il·lustració.¹ El segon motiu és l'aparició al final d'aquest període d'un element que suposarà un canvi importantíssim a l'hora d'enfocar qualsevol batalla: l'ús de la pólvora.

Per poder donar aquest panorama de les batalles navals medievals i els elements que hi intervenen, he triat una sèrie de fragments de textos contemporanis que ens ajuden a entendre, amb unes descripcions molt gràfiques, les característiques dels vaixells de guerra, els moments més importants d'una batalla, la preparació prèvia i l'armament que es considerava més adequat i, finalment, algunes de les estratègies més destacades que recomanen els textos teòrics i que trobem aplicades en els literaris.

1. Trobareu les referències a la bibliografia, a excepció dels fragments extrets del *Dotze* d'Eiximenis, que cito a partir de l'edició del *Tractat de la guerra* que preparo per a la meua tesi doctoral, i que s'integrarà dins del projecte de les *Obres completes de Francesc Eiximenis* (Universitat de Girona).

Coca catalana
(Barcelona, Museu marítim).

Les embarcacions

Els documents de l'època ens mostren que els tipus d'embarcacions que solcaven els mars a l'Edat Mitjana eren molt variats. La terminologia referida a les embarcacions és, per tant, molt àmplia: els documents ens parlen de *naus* i de *galeres* (anomenades *grosses*, *bastardes* o *sotils* segons si eren grans, mitjanes o petites, respectivament), però també de *coques*, una nau curta, alta i molt ampla utilitzada per al comerç o per a la guerra; de *baleners*, un vaixell llarg i baix dels costats; de *llenys*, o *llenyes*, i *fustes* (dos conceptes sinònims d'embarcació, que no n'especifiquen el tipus, sinó que fan referència al material de qualsevol vaixell de l'època); i fins i tot se'ns parla de *tarides*, embarcacions planeres remolcades per una galera, que servien per al transport de tropes, cavalls, queviures i material de guerra.

Ara bé, simplificant una mica, podem dir que les dues menes fonamentals d'embarcacions eren les arrodonides del tipus nau i les allargassades del tipus galera. Les naus es basaven en la força del vent per desplaçar-se i podien portar una gran càrrega, cosa que les feia ideals per al transport de mercaderies. Les galeres oferien la possibilitat de ser impulsades per remes a més de ser-ho per les veles i eren les més utilitzades en els combats, fruit d'aquesta major velocitat i maniobrabilitat. Si les embarcacions eren ràpides podien acorrallar els vaixells enemics, ocupar els millors llocs i escapar si era necessari. Un breu fragment del *Tirant lo Blanc*, de Joanot Martorell, ens ratifica la importància de la lleugeresa en el combat. Tirant, capità de vaixell que lluita contra l'infidel que amenaça l'Imperi Grec, demana consell als mariners per

derrotar la flota del Gran Caramany, que ve d'Orient amb una gran armada amb motiu del casament de la seva filla amb el fill del gran soldà. Tirant vol capturar aquests vaixells perquè li reportaran una gran riquesa material i un gran prestigi, però compta amb un exèrcit molt inferior en nombre al del seu adversari. Un mariner experimentat, de nom Galançó, li dóna la solució:

*descarregau les vostres naus, que vagen lleugeres;
les altres vénen molt carregades e no poran fer
tan gran esforç de veles com faran les vostres.*
(cap. 164)

Així doncs, essent les naus de Tirant molt més ràpides que les del seu enemic podran ser més efectives en el moment de la lluita.

Per què el *Tirant* parla de naus i no de galeres, si acabem de dir que aquestes últimes eren ideals per als combats? La resposta l'hem de buscar als canvis tècnics que s'havien produït a l'època en què Martorell va escriure la novel·la, és a dir, cap al final del període que he acotat al començament. A partir del segle xv trobem que la nau va adquirint un paper més destacat en els afers bèl·lics a causa de la importància d'un nou element: la bombardarda. La bombardarda, el primitiu canó, es converteix cada cop més en un factor clau per obtenir la victòria en els enfrontaments navals; qui pugui disposar de més bombardards (i de més calibre) tindrà més possibilitats d'èxit. Com afecta la importància de la bombardarda a la tria d'embarcació de guerra? La nau disposava de més espai gràcies a les seves característiques: forma arrodonada i, a més, sense els bancs dels remers. Per això podia anar carregada amb aquest nou armament i per això va acabar sent tan utilitzada, o més, que la galera.

La teoria de la guerra

Les grans autoritats en matèria militar durant tota l'Edat Mitjana varen ser Vegeci, amb el seu *Epitoma rei militaris*, i Frontí amb els *Stratagemata*. Qualsevol autor que volgués demostrar un coneixement sobre la guerra havia de remetre's als ensenyaments d'aquests dos autors llatins. Com ens recorda l'historiador francès Philippe Richardot, de tots els autors clàssics i medievals que van escriure sobre la guerra, Vegeci va

ser el més reconegut i el primer a ser imprès. Les claus de la gran difusió que va tenir la seva obra varen ser, en primer lloc, el caràcter eminentment pràctic dels coneixements que proporcionava, cosa que la convertia en un vertader manual de l'art de la guerra; i, en segon lloc, que transmetia uns valors com ara l'esforç, l'austeritat, la disciplina o el rigor; que el cristianisme es podia fer seus. És per això que *l'Epitoma rei militaris* es va difondre en els cercles de poder i va adquirir una autoritat superior a la resta d'obres del seu gènere. Durant l'època més reculada de l'Alta Edat Mitjana, aquesta obra es manté en una situació privilegiada, (és a dir, a les biblioteques de monestirs importants) i forma part del saber de les màximes autoritats eclesiàstiques i, de retop, dels governants més poderosos.

A banda de Vegeci i Frontí (l'obra del qual tracta d'estratègies guerreres de tota mena portades a terme pels principals caps militars de l'Antiguitat) hauríem d'esmentar també, com a fonts d'informació sobre l'art de la guerra, les històries que giren al voltant de la vida i fets admirables dels grans emperadors romans, com per exemple Cèsar August, en obres com ara el recull de Valeri Màxim.

El franciscà gironí Francesc Eiximenis va escriure cap el 1385 el seu regim de prínceps que coneixem amb el nom de *Dotzè del Crestià*. En aquest tractat polític, de gran valor per als estudis medievals, l'autor explica què ha de saber el príncep per regir correctament la seva comunitat i dedica cent-vint-i-cinc capítols (del 213 al 337) a parlar del fet de les armes. Com no podia ser d'altra manera, Eiximenis pren com a font principal els autors que acabem de citar com a autoritats en matèria militar. És destacable, però, que el seu tractat inclogui també un bon nombre d'observacions que semblen sorgides de l'experiència directa del franciscà. Després de donar una visió general i d'informar sobre quin paper han de tenir tots aquells que formen part d'un exèrcit —des del soldat més ras fins al conestable, que n'és el màxim responsable—, el nostre autor defineix i explica quatre tipus de batalles: les campals, les murals (setges), les personals (duels per fer justícia) i, finalment, les navals. La primera espècie, la campal, ocupa del cap. 267 al 290; la mural, del 291 al 320; la personal, del 321 al 332 i la naval, del cap. 333 al 337. Com veiem, l'apartat de la guerra naval és el més curt, només cinc capítols; aquesta brevetat s'explica perquè les obres de referència que segueix Eiximenis també tracten la guerra naval de manera succinta. Tant a l'E-

pitoma rei militaris de Vegeti com als *Stratagemata* de Frontí, el tema naval es tracta amb força brevetat i bastant de passada. El mateix podríem dir d'altres obres de caràcter didàctic semblant al d'Eiximenis, com ara *De regimine principum* de Gil de Roma. És lògic, doncs, que el nostre autor no s'hi entretengui gaire i es «limiti» a posar en boca de personatges cèlebres, dubtosament històrics (Arfaxac, famós corsari en Líbia, Palomides, Gauguing de Pisa, Britanicus), una sèrie de consells –o com diu ell *cauteles*– que tot conestable ha de tenir en compte quan vulgui iniciar una guerra per mar. En total, tenim quaranta-quatre consells dedicats, de forma no gaire ordenada, a l'armament dels guerrers, tant en l'aspecte ofensiu com defensiu, a la seva col·locació en el vaixell, a les estratègies guerres més eficaces i a algunes reflexions que ha de fer el conestable.

Les fases de l'acció ofensiva

Malgrat que els tractats sobre la guerra no parlen específicament de les fases d'una acció ofensiva per mar, una batalla naval a l'Edat Mitjana seguia una evolució previsible. De la lectura conjunta dels tractats i d'altres fonts que descriuen episodis d'aquesta mena en podem deduir i diferenciar dos grans moments. El primer correspon al progressiu acostament de les naus fins a quedar-se l'una al costat de l'altra, sense arribar a l'abordatge; mentre que el segon seria quan es produeix l'abordatge i les dues embarcacions estan en contacte.

Cada fase requeria una preparació, unes estratègies i un armament específic. Així doncs, en la primera fase serà fonamental tot l'armament construït per ferir l'adversari des de la distància: bombardes, ballestes, dards, sagetes, viratons*, recipients amb foc, recipients amb calç viva, barres de ferro i pedres. En la segona fase, per a la lluita cos a cos, l'armament havia de servir sobretot per retenir el vaixell contrari i per ferir de prop: hi trobarem dalls, destrals, ferros tallants, ganxos, llances, glavis*, manaires*, espases i dagues.²

A continuació reproduïm uns fragments extrets dels capítols del *Dotzè* on Eiximenis parla de les batalles navals i que il·lustren molt bé aquests dos moments de la batalla.

L'acostament progressiu de les embarcacions

La segona, que hom haja molts vaixells poquets de terra o de fusta e que els ompla hom de estopa mesclada ab pegunta e sofre e rasina e oli. Puis deu hom haver foc aparellat per metre foc en aytals vaixellets e deu-los hom gitar espessos e molts dins los vaixells dels enemics. E llavors s'aproposament soptar-los axí de batalla que no hagen temps d'apagar-los. E llavors lo vaixell aquell se trenca e, escampant la pega fusa, lo foc s'escampa e es pren de continent a la nau o al vaixell dels enemics, si no és qui tantost ho apac. (cap. 333)*

La terça és haver moltes bombardes e poderoses ballestes de lleva que trauquen* los contraris vaixells e els meten a fons, e colpegen los contraris. (cap. 333)*

La x és haver còpia de sagetes amples qui tiren contra la vela dels enemics per tal que lo vent ne pas e no puxen tan fort navegar ne fugir ne escapar. E poden a vegades encendre al foc lo ferre de la sageta e posar-hi sofre per tal que encena la vela quant serà tocada del dit foc e del sofre. (cap. 333)

Sisenament, deu hom gitar, ço dix, contra los enemics vaixells plens de calç viva polvoritzada qui els don pels ulls, per tal que no es vegem a combatre o que si es mouen axí ab los ulls tancats o endolrats per la cuytura de la calç viva, que cagen en l'aigua. (cap. 334).

Novenament, deuen-se los vaixells en mar ajudar e haver moltes pedres e agullons punxants e al cap enplomats, que hom gita als enemics per ofendre e per molestar-los e per empatxar llur combatiment e invasió. (cap. 334)

La terça que los vaixells sien fòmets d'hòmens d'armes sobreexcellents, majorment d'arquers e de ballesters qui sàpien ben l'art de tirar; hoc encara de tals qui sàpien ben tirar pedres ab fona e a mantinent. (cap. 336)*

La XIII si és que, ans que la galera se ajust ab l'altra, que tu façes per guisa que los contraris sien ja tots gavanyats e açò pots fer si quascú dels*

2. Els asteriscs indiquen que la paraula forma part del glossari que ofereixo en apèndix.

teus, ans que es mesden, tira als contraris pedra, sageta, virató o qualque cosa que faça sanc o cop, mas sobretot fan colp terríbla e espaventat les bombardes e les ballestes de tro.* (cap. 336)*

Fixem-nos en la varietat d'armament que havien de dur les embarcacions i en la finalitat específica que perseguia cada arma ofensiva. En aquesta fase es tracta majoritàriament de projectils. D'una banda, els vaixells havien d'anar proveïts de recipients per poder omplir-los de materials diversos. Aquí s'especifica la fabricació d'una mena de còctels molotov: recipients plens d'estopa barrejada amb materials inflamables (pega, sofre, resina i oli) per calar foc al vaixell enemic. Els recipients també podien contenir altres substàncies o objectes per ferir o incapacitar l'enemic («per molestar-los e empatxar llur moviment e invasió», diu Eiximenis): aquí es parla de calç viva per encegar els adversaris, però més endavant veurem altres possibles continguts dels recipients projectats.

Entre els projectils destinats únicament a causar baixes en la tripulació enemiga, al *Dotzè* es destaquen les pedres i els agullons. Les sagetes, que naturalment es podien llençar contra els enemics, apareixen aquí amb una finalitat concreta: fer malbé les veles del vaixell enemic de manera que no pugui maniobrar ni fugir. Quan les sagetes són enceses combinen el seu efecte propi amb el dels recipients plens de matèria inflamable, tot aplicat aquí a la destrucció de les veles enemigues. Les bombardes i ballestes no només fereixen l'enemic sinó que poden esfondrar la seva embarcació. Francesc Eiximenis ja recomana aquí aquest aparell que tindrà tanta importància al segle XV.

Els vaixells havien d'anar, doncs, ben proveïts d'armes i del material per fabricar projectils i encendre'ls. L'èxit de la batalla, però, no depenia només d'una bona intenció. La planificació i les tàctiques eren un factor essencial, com també ens mostren aquests fragments. En recomanar el llançament de recipients encesos, Eiximenis destaca la importància del factor sorpresa: el foc per als còctels molotov s'ha de tenir preparat i els projectils s'han de llençar en gran quantitat i de manera sobtada, per tal que el vaixell enemic s'encengui abans que els tripulants tinguin temps de reaccionar.

Al darrer fragment veiem que és necessari planificar els diversos estadis de l'ofensiva i no passar a una altra fase abans d'haver assolit els objectius de l'an-

terior. S'aconsella que s'hagin llençat tots els projectils abans de passar al cos a cos per mirar d'assegurar el màxim nombre de morts i ferits entre la tripulació enemiga. I hi descobrim també un altre factor en l'atac amb bombarda i les *ballestes de tro*, un factor psicològic: el pànic que podien causar entre la tripulació enemiga. Lligat amb aquesta última idea tenim un passatge del *Dotzè* (cap. 218), dedicat en aquest cas a les batalles en terra ferma, on l'autor ens indica molt clarament com era d'important aquest factor psicològic i com els guerrers s'havien d'entrenar per portar-lo a la pràctica. Calia

exercitar-los a cridar e a bramir alt. Car los affricans han aquesta especial cautela haüda tostemps, que esvahen los enemichs ab tan grans crits e brams e brogits quant venen públicament, que appar que cel e terra caja ensemps. E per açò espaventen molt los enamichs e los llurs cavalls, e·ls tolen lo cor e·ls ne fan sovint fogir.

És a dir, tenir l'enemic ben aterrit proporcionava un decisiu avantatge inicial.

Tornant a la batalla naval, en termes generals, els consells d'Eiximenis indiquen que tota la tripulació participava en l'atac. L'excepció, però, és l'èmfasi sobre el paper dels professionals especialitzats: els ballesters i els arquers. En tornarem a parlar més endavant.

La tàctica ofensiva perseguia, doncs, uns objectius molt concrets. D'una banda ferir la tripulació enemiga i, de l'altra, malmetre la seva embarcació fins arribar a esfondrar-la, o impedir-ne la maniobrabilitat, o la fugida si la volien capturar. Els tractats no ofereixen una mera llista d'armament sinó que inclouen consells d'estratègia i planificació de les fases i de la fabricació d'alguns dels elements de combat. De tot això n'anirem veient més exemples.

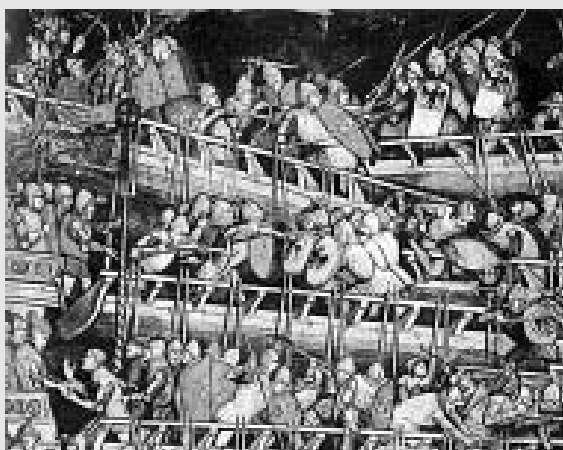
El combat cos a cos entre les naus

La ix és que a l'arbre principal deu hom lligar una bona biga que a manera de buçó haja los caps ferrats. E deu axí estar lligat a l'arbre que es puxa llevar o baixar e oposar contra lo vaixell dels contraris, per tal guisa que el fiqui o burçant o empanyent o per manera de martell, calant-lo sobre lo dit vaixell, ab corda tirant-lo de la part hon ve lo vaixell contrari e contra los seus mariners. (cap. 333)*

Quartament, dix que deu hom fer son poder de tallar les cordes de la vela als contraris e pot-se fer ab ferro corbat e tallant, axí com a falç ja fet per açò. E les cordes tallades de la vela llavors no es poden moure. (cap. 334)

Quintament, dix aquest que deu hom portar ganxos de ferro grans e poderosos ab què reten hom lo vaixell contrari, e s'afrenella hom ab ell per guisa que no puxa fugir. (cap. 334)*

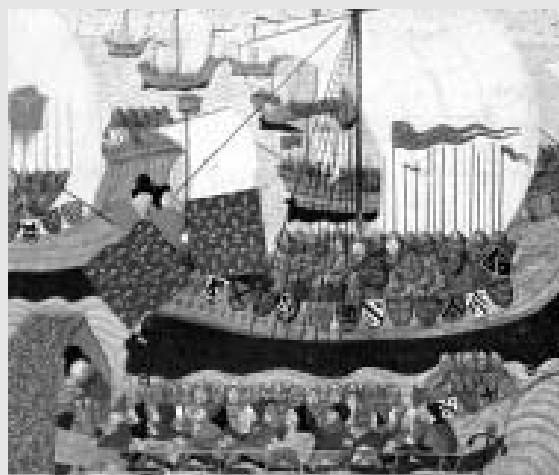
Deuen encara per l'ora del vaixell estar certs hòmens qui no hagen altre ofici sinó tenir destrals e dalls per tallar punys e peus e caps d'aquells que veurà saltar en llurs vaixells. (cap. 334)

Detall del combat cos a cos entre la flota veneciana i la de Barbarossa (Mural del Palau públic de Siena).

Durant el combat cos a cos, l'objectiu dels atacs encara era tant la tripulació com el vaixell enemic, però les armes havien de ser aptes per a les distàncies curtes. Per exemple, les bigues, que serveixen per atacar frontalment l'enemic i propicien la destrucció del vaixell, cosa que a la primera fase procuraven les bombardes. Eiximenis recomana que la biga es lligui a l'arbre del vaixell per donar-li més maniobrabilitat. L'èmfasi sobretot rau en la immobilització del vaixell contrari, continuant la feina de les sagetes que perforaven les veles a la primera fase. Ara les veles es tallen amb una mena de falç, dissenyada especialment per a aquesta feina («ja fet per açò»), i uns grans ganxos de ferro miren de retenir el vaixell enemic per evitar-ne la fugida. Els especialistes en aquesta fase («hòmens qui no hagen altre ofici») ja no són els

ballesters, sinó els mariners encarregats de tallar els punys i caps d'aquells enemics que vulguin abordar el seu vaixell.

En aquesta miniatura de l'expedició del duc de Borbó a Barbària, hi podem observar diversos elements de l'estratègia defensiva (Jean Froissart, *Cronique*, Londres, British Library).

L'acció defensiva

La defensa del vaixell també era molt important, s'havia de comptar que l'enemic també aniria ben armat i preparat per a l'atac. Eiximenis parla, encara que sigui de forma breu, de com s'ha de preparar defensivament una embarcació. L'últim fragment comentat a la secció anterior ja ens avançava que l'enemic, naturalment, estarà utilitzant les mateixes tàctiques i que cal evitar que s'empari del vaixell. Aconsella col·locar-hi escuts al voltant perquè els qui disparen les ballestes i les bombardes als vaixells contraris tinguin una major protecció, sobretot quan carreguen les armes. També era important, però, protegir la tripulació. Eiximenis diu que tots han d'anar protegits d'alguna manera, amb roba o amb quelcom més eficaç (arnesos), segons la condició de cada tripulant. A l'última part del fragment, veiem també com, a banda de la protecció personal de cada membre de la tripulació i de la del vaixell (envoltat d'escuts), l'autor aconsella fer dues plataformes més elevades (*rambades*) per dominar millor les embarcacions enemigues, i fornir cada costat del vaixell amb llances i armes semblants (*manaires* i *picaçes*) per protegir els que van parant les armes més contundents i amenaçadores com ara les ballestes i les bombardes:

La tretzena que vinent la galera a la batalla, roba de metzem deu ésser dada en còpia* als galiots*

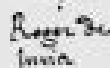
per guisa que sien ben guarnits per lo cors e pel cap e per lo coll. Emperò patró, còmit*, consellers, companys, nautxés* e proers e aquells qui són ab lo patró deuen haver arnesos pròpis e bons e tantost se deu enpavesar la popa e la proa, e dóna hom a cascun banc 11 pavesos* e aquells qui boguen los terçols, affrenellen e prenen lo pavés e fan bella empavesada de popa a proa e llavors deu hom fer bella rambada a la porta del mig e altra a la porta de l'escandelar. E llavors per banda posa hom trenta glavis e xx manaires e picaçes, e llavors se deu parar la bombardarda sorda e les altres totes, e deuen entrar dessota alguns qui paren ballestes de tro e de torn axí que com la una ha desparat que despar l'altra. (cap. 336)

El combat complet

En el capítol 113 de la seva crònica, Bernat Desclot ens ofereix la descripció completa d'un combat naval, de totes les fases i elements (aproximació, lluita cos a cos i elements defensius i ofensius). La *Crònica* de Desclot, que té com a nucli central el regnat de Pere II el Gran (1276-1285), sembla que fou enllestida al 1288 i que té presents tant les fonts documentals com l'experiència del cronista. Segurament, Bernat Desclot era el Bernat Escrivà que trobem documentat en càrrecs administratius a la cúria, entre ells, el de tresorer reial. El capítol 113 explica la batalla entre l'armada de Roger de Llòria i Guillem Cornut. Roger de Llòria, com a almirall de la flota catalana a partir del 1283, al servei de Pere el Gran i després de Jaume II, va ser protagonista de molts episodis guerrers d'aquella època esplendorosa d'expansió de la corona d'Aragó cap a Orient. Recordem només la victòria al golf de Nàpols i també a les illes Formigues. El seu adversari en el combat que reproduïm a continuació, Guillem Cornut, era l'almirall del rei de Nàpols, Carles d'Anjou, que també fou rei de Sicília fins que Pere el Gran, amb l'ajut de la població autòctona, el destronà:

E la batalla fo molt gran e forts, de llances, e de peres, e de calcina e de cairrels [...] les galees dels proençals hagren despeses les llances, e les peres e la calcina, e meteren mans a gitar los boxs e els morters llur gitaven, conegren que totes*

les armees havies despees, e adoncs cridaren: - Aragó ! Aragó ! via sus!- E preseren vigoria, e combateren-los molt fortment, e gitaren llurs llances de freixe ab ferres febrits e escones munteres [...] E els catalans saltaren en les altres galees qui eren romases, e firent e tallant, desbarataren-les e les preseren [...] En Roger fo nafrat en la cuixa molt durament d'un colp de llança que en Guillem Cornut li tramès. E En Roger tramès-*

li una llança, sí que el ferí per mig lo pits, que d'altra part li'n passà més d'un palm, que no li valc cuirasses ne res que vestís. (cap. 113)

Escut de Roger de Llòria a l'armorial de Salamanca.

Desclot explica aquí que els provençals, en el seu afany de ferir a distància els combatents catalans, van tirar tot el que tenien a l'abast, fossin armes o no (fins i tot els veiem com tiren els morters). Reconeixem aquí la primera fase ofensiva, caracteritzada pel llançament de projectils, inclosos les pedres, els cairrels de les ballestes i els recipients amb calç, que ja havíem vista al *Dotzè*, i les escones munteres que es convertiran en l'arma emblemàtica dels almogàvers. Aquí, en la pràctica, veiem que l'armament que Eiximenis recomana podia ser insuficient, però que s'improvisaven altres projectils si calia. Allò que era important era assegurar-se d'haver causat totes les baixes i destrosses possibles abans de passar al cos a cos. És precisament la falta de projectils el que determina que es passi a la segona fase: quan els catalans veuen que ja no tenen armes passen a l'atac, primer tirant les llances, i després saltant a les galeres dels enemics. En aquesta fase veiem l'extrema necessitat de disposar de protecció adequada, precisament per l'èmfasi que Desclot posa en la seva ineficàcia per evitar les ferides de Guillem Cornut («no li valc cuirasses ne res que vestís»). Cal destacar, finalment, un element que no havíem vist fins ara: els crits de guerra. L'estat d'ànim dels combatents és un factor decisiu en qualsevol batalla: els crits de guerra l'enardeixen, tal com hem vist que la detonació de les bombardes podien deteriorar-lo seriosament per efecte del pànic.

En el capítol 164 del *Tirant lo Blanc* també tenim la descripció d'una batalla entre dues naus. Després de fer fugir la flota del Gran Caramany –tot i que era molt

Cos a cos durant l'abordatge a la batalla de Guernesey (*Compilation des Chroniques et histoires des bretons*, Paris, Bibliothèque Nationale).

més nombrosa que la del nostre protagonista—, gràcies a una tàctica molt enginyosa que tindrem l'oportunitat de veure més endavant, la nau de Tirant es troba cara a cara amb la del Gran Caramany. A partir d'aquí s'establirà un combat aferrissat que Joanot Martorell s'encarrega de descriure amb tota mena de detalls:

Com vengué per lo matí, Tirant no véu neguna de les sues naus, mas trobà's en vista de la nau del Gran Caramany. Com fon quasi lo migdia, ell aplegà ab la nau, e envestiren-se l'una a l'altra, e lo combat fon tan fort e tan admirable, que los turcs feren de moltes pedres, que quasi la gent no podien anar per la nau. E la pedra que esdevenia a l'home plegat lo metia per terra, per bé que estigués armat. En la nau del Capità havia moltes ballestes [...] E de cascuna de les naus llançaren los rampagolls, e tengueren-se molt fort, car no se'n podien anar encara que ho volguessen. La nau de Tirant hagué gran avantatge, que quasi tota la de més gent era armada d'arnesos blancs e de cuirasses ab bacinets [...] De la gàbia feien mortals colps ab grans barres de ferro que llançaven [...] Los turcs llançaven molta calç perquè els cegàs la vista. Aprés llançaven oli bullent ab casses. L'una part e l'altra llançaven pega bullent [...] E tantes eren les llances trencades e los pavesos, dards e fletxes e passadors, que los cossos morts qui en la mar llançaven no es podien aïonar davall l'aigua. [...] E Tirant en aquelles batalles fon nafrat de colp de passador en lo braç. E volent pujar al castell de proa, li donaren ab una fletxa en la cuixa.*

Veiem altre cop com l'acció ofensiva consistia sobre tot en el llançament de projectils, tornem a trobar també els ganxos per subjectar la nau enemiga i a adonar-nos de la importància del nombre de ballesters en cada vaixell. Aquest passatge també ens fa evident que l'acció defensiva no era menys important: des de l'inici l'armament protector de la nau de Tirant es presenta com un avantatge de la seva tripulació respecte a l'enemic. L'èmfasi final recau en la gran mortaldat que s'ha produït i en les ferides que rep fins i tot el capità, Tirant. No cal dir, però, que l'heroi Tirant surt vencedor i aborda la nau del Gran Caramany. La descripció de la batalla segueix les dues fases habituals, amb els seus respectius elements. Cal destacar, per últim, com aquest fragment reflecteix els coneixements militars de Martorell, adquirits durant la seva experiència bèl·lica, però també, de ben segur, de la lectura atenta de tractats sobre la guerra com el *Dotzè*. El protagonista, Tirant, s'acosta molt a la figura del conestable que proposa Eiximenis: el cap visible i màxim responsable dels afers guerrers d'una comunitat, capaç de sortir victoriós de qualsevol empresa perillosa amb absoluta eficiència.

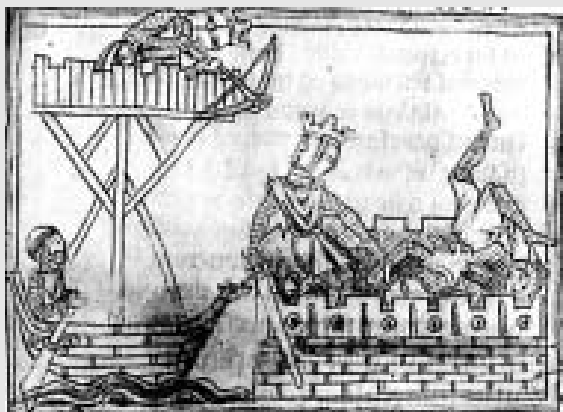
Els ballesters catalans

Durant l'època anterior a les armes de foc (i també en l'inici d'aquesta nova era armamentística), els soldats que s'havien especialitzat en el domini de l'arc o de la ballesta eren fonamentals en el desenllaç final de qualsevol batalla, per terra o per mar. Poder matar o ferir un nombre important d'adversaris abans de l'enfrontament cos a cos era un gran avantatge per a

Combat naval (Cambridge, Fitzwilliam Museum).

qualsevol exèrcit, tant és així que en un tant per cent molt alt, la victòria depenia quasi exclusivament de la qualitat i de la quantitat d'aquest tipus de guerrers. Això ja ho hem pogut apreciar en algun fragment anterior d'Eiximenis, però en la *Crònica* de Ramon Muntaner, fill de la vila de Peralada, tenim un passatge exquisit relacionat amb l'art de tirar amb la balles- ta que reproduiré a continuació. La vida de Ramon Muntaner (1265-1336) està estretament vinculada a la història catalanoaragonesa en una fase de clara expansió pel Mediterrani. Va intervenir en la conquesta de Menorca i en la defensa de Sicília. Acompanyà Roger de Flor en l'expedició a Orient el 1303 i prengué part en les campanyes catalanes a l'Àsia Menor i a Tràcia. El material de la *Crònica*, que té dos nuclis temàtics importants (el regnat de Pere el Gran i l'expedició catalana a Orient) és gairebé autobiogràfic i l'evocació dels fets sorgeix moguda pel seu gran impuls èpic i per l'entusiasme de l'autor envers la casa d'Aragó. Es caracteritza per la vivesa i fluïdesa amb què discorre la narració i per l'habilitat de l'autor en l'ús d'una llengua sucosa i col·loquial.

Alexandre el Gran com a ballester (Tomàs de Kent, *Roman de toute chevalerie*, Cambridge, Trinity College).

En el fragment següent veurem que Muntaner es presenta com a testimoni ocular i expressa la seva lloança a l'excel·lència dels ballesters catalans. La lloança pren la forma de consell als almiralls, com una mena de regiment o mirall adreçat a aquells que hagin d'organitzar una batalla naval.

E per cert vull que cascadun sàpia, e diu-vos-ho aquell qui en moltes batalles ho ha vist, que els ballesters en taula s'emporten les batalles pus les galees meten remes en frenell. Per què tots temps, qual que

sia almirall o capità de galees de catalans farà que s'avii que no port terçols en les galees, mas que els ballesters estien en taula; que els ballesters en taula van reposats e ab llurs ballestes e vires e tretes ben ordonades e ben adobades e empenades, e, mentre les galees voguen, ells estan atersant llurs ballestes. Que els ballesters catalans tots són tals, que de nou sabrien fer una ballesa, sí que cascú sap atersar sa ballesa, e sap fer una vira, e un matràs e corda, e encordar e lligar, e tot ço qui a ballester pertany; que catalans no entenen que sia ballester negun si no sap, del començament tro a la fin, tot ço que a ballesa pertany. E així porta tot son arreu en caixa, con si havia a tenir obrador de ballesteria, e negunes altres gents açò no han; que els catalans ho aprenen ab la mamella e'l queix, e les altres gents del món no ho fan; per què los catalans són los pus sobirans ballesters del món. Per què los almiralls e los capitans dels estols de catalans deuen donar tota avinentea que aquesta bondat singular que en altres gents no és, no lleixassen e fàcen obrar. Per què no és mester que ballesters aitals voguen terçols, que si ho fan, tantost perden la gràcia de la ballesa. Encara los ballesters en taula fan altre ben: que con veuran que aquell planer o postisser qui voga el seu trast, serà ujat e volrà beure e menjar, que el ballester vogarà el seu rem per delit, entrò que aquell haja fet ço que ha a fer. E així los ballesters van reposats e frescs e fan anar la xurma frescs e reposats. No dic que en un estol no sia bo que no hi haja deu galees per centenar ab terçols, per ço que aquelles pusquen encaçar galea o lleny qui els venga davant; e així basta que n'hi haja, a vint, dues e no pus.*

Detall d'uns ballesters durant la repressió de la revolta de Marsella (*Le Livre des faits Monseigneur Saint Loui*, Paris, Bibliothèque Nationale).

En aquest fragment l'autor, quasi sense voler, ens dóna una de les claus que explicarien els èxits militars de la corona catalanoaragonesa en les batalles navals d'aquella època: la qualitat i la col·locació dels ballesters catalans dins les galeres. Primerament, Muntaner ens diu que els ballesters catalans es caracteritzaven sobretot per saber construir i tenir en bones condicions cada un dels elements que formaven la ballesta. Això els convertia en uns autèntics experts en aquest art —els millors, segons Muntaner— i en un factor decisiu per al combat. Segonament, l'autor insisteix molt en el fet que els *terçols*, és a dir, els remers del tercer rengle de la galera, fossin substituïts per ballesters: segons l'autor, els *ballesters en taula* (com ell els anomena), en anar asseguts al banc dels remers, podien anar preparant les seves ballestes i projectils, i fins i tot, podien donar menjar o descans a aquells remers que ho necessitessin, per la qual cosa, els ballesters anaven més còmodes i més ben distribuïts dins la galera i els remers més descansats.

Muntaner dóna per suposada l'habilitat, la formació i la professionalitat dels ballesters catalans, i aconsella els almiralls que se serveixin d'aquest avantatge natural dins de les seves files. Segons el cronista, val la pena renunciar a una filera de remers per poder comptar amb aquests *ballesters en taula*, uns soldats d'elit que augmentaran la possibilitat de victòria. Només en

Ballester (Mural del Palau públic de Siena).

algunes galeres de l'estol convé restituir la tercera filera de remers, per tenir uns quants vaixells ràpids per a les persecucions: amb un 10% de l'estol n'hi ha prou.

Algunes tàctiques en la guerra per mar

Després de veure amb detall com es portava a terme la batalla entre dues naus, destacaré algunes estratègies que trobem documentades, sovint en més d'una de les obres que hem anat resseguint. Afegiré un parell de passatges del *De regimine principum* de Gil de Roma. Com citava al començament, el tractat de Gil de Roma, escrit per al príncep Felip (el futur Felip el Bell de França), entre el 1277 i el 1279, s'inclou dins el

gènere dels «miralls de prínceps». Són obres sovint dedicades als futurs reis, on es proporcionaven consells i exemples sobre totes les matèries que el monarca havia de conèixer per governar adequadament. És un gènere de llarga tradició medieval, que no interessava només als monarques, sinó que va tenir una difusió molt més extensa. El *De regimine*, dividit en tres llibres, dedica vint-i-tres capítols al govern de la comunitat en temps de guerra (aquí la influència del *Epitoma rei militari* de Vegeci és molt evident).

Embarcació encesa

La primera consisteix en acostar una embarcació, vella i buida, cremant, a una nau enemiga per tal que el foc es propagui a la nau adversària. Aquesta estratègia la trobem en el *Dotzè* d'Eiximenis:

E primerament, si galeres combaten a forts naus e altes e ben aparellades, dix que deuen metre foc a una galera, la pus vella, o a llurs bateus, e enseses que les acosten a la nau ab cordes, una galera remant deçà e altra dellà. (cap. 334)

Encara que el procediment és una mica més complicat, trobem la mateixa tàctica exposada en el capítol 106 del *Tirant lo Blanc*, cosa que demostra les grans dots d'estratega i de coneixement militar de Joanot Martorell. Aquí hauríem d'obrir un petit parèntesi per dir que Martí de Riquer, en un article titulat «L'art militar al *Tirant lo Blanc*», ja va anunciar que les coincidències entre el *Dotzè* i el *Tirant* no eren casuals i que Martorell havia tingut molt present alguns dels continguts del *Dotzè* a l'hora de confeccionar la seva novel·la.

Casc barrinat

Una altra estratègia consistia en què un mariner anés per sota l'aigua i foradés el vaixell contrari. Aquesta tàctica no sembla gaire versemblant a primera vista, però la tenim esmentada en tres testimonis diferents: en la *Crònica* de Desclot, en el *Dotzè* i en el *De regimine principum* de Gil de Roma. En el capítol 127 de la *Crònica* de Desclot Roger de Llòria captura el príncep de la Morea, el primogènit de Carles d'Anjou, rei de Nàpols. Després d'aquesta batalla el van fer presoner, va ser traslladat a Catalunya (1284) i posteriorment alliberat pel pacte de Canfranc. Allí va ser intercanviat per Beatriu, germana de Constança (muller de Pere el Gran), presonera dels francesos. Vegem com ho explica Desclot:

E un durador de Messina gità's en la mar ab un barrobí e barrinà la galea del príncep bé en sis llocs. E quan la galea prenia lo lats vers la galea de l'almirall del rei d'Aragó, e l'aiga entrava en la galea del príncep, tanta, que les gents qui eren dessota coberta ho dixeren als mariners qui damun eren; sí que la galea començà a ficar la proa.

En el Dotzè trobem explicada la mateixa tàctica, però a més, Eiximenis l'exemplifica amb el mateix episodi històric de la Crònica, la derrota del príncep de la Morea:

Vuitenament, dix que deu hom haver hòmens qui sàpien retenir l'alenda dejús aigua per bona peça, e detràs lo vaixell salten en la mar ab una bona barrina e faça-hi molts forats dejús en lo freu, qui és entre la proa e la centina, car aquí es pot menys conèixer lo forat com totstemps aquell freu sia ple de roba. E llavors l'aigua axí entrant fa perir lo vaixell e negar los hòmens. E axí fo pres lo príncep de la Morea, Carles, qui puys fou rei de Nàpols, e açò per en Roger de Lòria, almirall del rei en Pere d'Aragó, llavors regnant. E fo pres davant Nàpols e davant Carles rei, son pare mateix. (cap. 334)

Tenint en compte que la Crònica de Desclot és anterior al Dotzè, podríem pensar que Eiximenis es limita a reproduir una estratègia que havia llegit o escoltat sobre la història de la conquesta de Sicília, però el fet que aquesta mateixa tàctica aparegui al *De regimine principum* de Gil de Roma, que ja hem vist que fou escrit entre el 1277 i el 1279 (per tant, anterior a aquest fet històric), ens fa creure que aquesta estratègia ja havia estat utilitzada en alguna ocasió i que devia ser coneguda pels homes d'armes més experts.

Vaixells fingits

Una tercera estratègia, de gran enginy i que permetia que un estol menys nombrós pogués fer front a un de més gran, consistia a encendre focs i fer veure que el nombre de naus era superior al real.

E de ffet en mar havem vist sovín que xxx galeas ne prenien cent per esta manera, car les xxx venien en descuyt e havien ab si qualque cent laüts detràs portants falles enceses soptosament, axí que apparia un infinit estol. E per esta via firent

vigorosament les xxx galeas, tolien lo cor e'l poder als contraris e'ls vencien, semblantment s'és esdevengut en terra. (cap. 230)

Traducció italiana del *Tirant lo Blanc* (1538), una obra que va tenir una difusió extraordinària.

Aquesta tàctica també apareix al *Tirant*, tal i com molt bé va observar i explicar Martí de Riquer en l'article al qual m'he referit anteriorment. Precisament és aquesta la que fa fugir l'estol del Gran Caramany (cap. 164):

Com los genovesos veren dotze naus grosses, estigueren admirats d'on eren eixides. Aprés ixqueren tots los baleners e totes les barques que no tenien arbre alçaven un llarg bastó o un rem e lligaven-lo fort, e al cap del bastó posaven una llum dins un faró. La nau del Capità alçà primer un faró a popa, així com era estat concordat. Aprés totes les altres fustes, així grans com poques, feren lo que el Capità havia manat. Com totes les llums se mostraren, foren setanta-quatre. Com los enemics veren tantes llums, pensaren que totes aquelles llums eren naus, e més digueren: —Nosaltres som certs com l'estol del gran Mestre de Rodes és vengut ací, e lo del rei de Sicília. I ells, que en tenien moltes, hauran tramès a Venècia, e sabent nova de nosaltres, han feta aquesta gran armada, e vénen-nos per perdre'ns. Hagneren son acord de fugir, e de tornar-se'n devers la Turquia.

Armes de tota mena

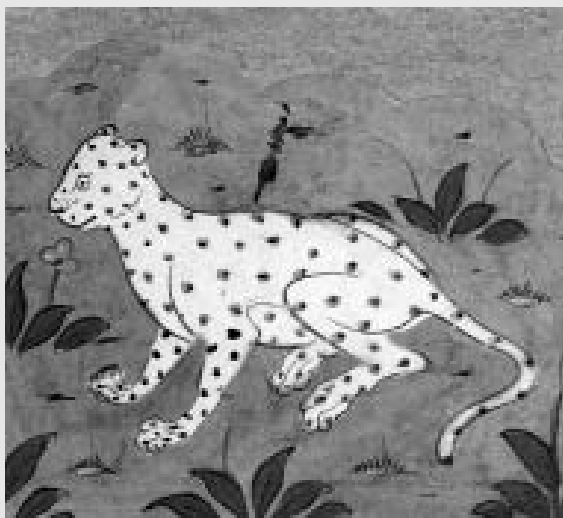
He deixat pel final tres tàctiques ben curioses i sorprenents, que no provenen de la literatura, on podríem sospitar un excés de fantasia, sinó del tractat d'Eiximenis. Malauradament no trobem cap correlat a la historiografia ni em consta que hi hagi cap indicatiu que ens permeti de saber si en algun moment es van portar a la pràctica:

Terçament, ensenya trametre contra los enemics olles plenes de serps e de tota mala cuca verino-

sa qui es puxa haver, car espaventen als enemics e els nouen molt quant s'escampen per la nau. (cap. 334)

Setenament, ensenya que hom haja vaixells plens de sabó e que hom los git en aquell lloc o llocs per los quals los mariners van defenents la nau, per tal que fermant aquí los peus alisen en lo sabó e cagen en la mar. (cap. 334)

La primera sí era que tenia en son vaixell de cors tostemp lleoparts aveats ja en mordre aquells dels quals hom los feia senyal. E al colp que ell dava batalla, soltava los lleoparts e amatie'ls als enemics. E de continent que els lleoparts los havien morduts venien totes quantes rates havia en lo vaixell dels enemics e dels llurs propis e saltaven en l'altre vaixell e roïen tots aquells qui eren estats morduts per los lleoparts. E axí fortment los mordien que no els lexaven fins que els havien morts. (cap. 335)

Lleopart (Muhammad Zakariya Qazwini, *Les meravelles de la creació*, Cambridge, University Library).

Glossari

Afrenellar.- amarrar amb frenells, ajuntar una nau amb una altra amb cordes.

Ballesta de lleva.- «lleva» sembla que era un tipus de projectil, per tant, devia ser un tipus de ballesta.

Ballesta de tro.- era probablement una arma de foc, precursora de les bombardes i canons.

Ballesta de torn.- la que es parava per mitjà d'un joc de roda dentada i cremallera, i era la ballesta de més potència.

Buçó.- ariet.

Cairell.- projectil de ballesta, de mànec més curt que les sagetes i que tenia el ferro de forma piramidal amb arestes convergents a la punta.

Còmit.- oficial que comandava la xurma d'una galera.

En còpia.- en abundància.

Escona muntera.- llança curta que es tirava per ferir a distància. Era l'arma predilecta i que utilitzaven millor els almogàvers.

Fona.- instrument format d'una bossa de tela o de pell amb un cordill a cada extrem, dins la qual es posa una pedra o altre projectil, i fent-la voltar ràpidament se li dona impuls per a llançar aquell contra un enemic o un objecte.

Gavanyats.- ferits.

Glavi.- llança.

Manaire.- destrat.

Matràs.- arma consistent en una barra llarga acabada amb una cabota cilíndrica o quadrangular, que es llançava amb ballesta.

Metzem.- magatzem. Aquí vol dir «portar gran quantitat de roba» per protegir-se el cos.

Nauxer.- mariner d'alta graduació que podia dirigir la maniobra d'un vaixell.

Pavès.- escut oblong (més llarg que ample) i que solia esser tan llarg que cobria bona part del cos.

Rampagoll o rampogoll.- ganxo fixat al cap d'un mànec per a agafar i subjectar objectes.

Traucar>trocar.- foradar.

Vaixells poquets.- recipients petits.

Vira o virató.- sageta prima i de punta molt aguda.

La guerra, sense cap mena de dubte, era un element que no es podia destriar de la vida quotidiana medieval, formava part de l'ordre habitual i natural de la societat i també del seu sistema social i econòmic. En aquest article he volgut traçar unes pinzellades generals a aquest quadre vastíssim de la guerra medieval. És un tema que s'ha estudiat i s'estudia des de molts angles diferents i que és difícil abastar d'un cop. La meua modesta contribució és fruit del contacte amb els materials riquíssims i els detalls curiosos que ens proporciona l'obra enciclopèdica de Francesc Eiximenis, que ens acosta la vida quotidiana, la cultura i la mentalitat medieval. A partir d'aquesta font excepcional i d'altres notícies contemporànies, he volgut acostar el lector a tota l'acció derivada d'un enfrontament naval, que consistia, com hem vist, en un primer atac des de la distància i que acabava amb un sagnant combat cos a cos. Imaginar-se, tan sols per un moment, com devia ser una batalla enmig del mar de la manera com ens la descriuen els textos, fa posar la pell de gallina. Però no només es requeria valor per enfrontar-se a aquesta acció tan perillosa sinó que, a més, s'havien de tenir uns coneixements d'estratègia i uns recursos materials que eren vitals per a un desenllaç victoriós. He intentat explicar-los amb el màxim de rigor i de fidelitat possibles, procurant, d'una banda, cobrir la inevitable distància temporal i de sensibilitat que ens separa de l'Edat Mitjana, i, de l'altra, fer parar l'atenció del lector sobre uns textos que són, per ells mateixos, senzillament apassionants.

tament naval, que consistia, com hem vist, en un primer atac des de la distància i que acabava amb un sagnant combat cos a cos. Imaginar-se, tan sols per un moment, com devia ser una batalla enmig del mar de la manera com ens la descriuen els textos, fa posar la pell de gallina. Però no només es requeria valor per enfrontar-se a aquesta acció tan perillosa sinó que, a més, s'havien de tenir uns coneixements d'estratègia i uns recursos materials que eren vitals per a un desenllaç victoriós. He intentat explicar-los amb el màxim de rigor i de fidelitat possibles, procurant, d'una banda, cobrir la inevitable distància temporal i de sensibilitat que ens separa de l'Edat Mitjana, i, de l'altra, fer parar l'atenció del lector sobre uns textos que són, per ells mateixos, senzillament apassionants.

Bibliografia selecta

ALCOVER, Antoni M., & Francesc de Borja MOLL, 1978: *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll.

GARCIA I SANZ, Arcadi, & Núria COLL JULIÀ, 1994: *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona: Fundació Noguera.

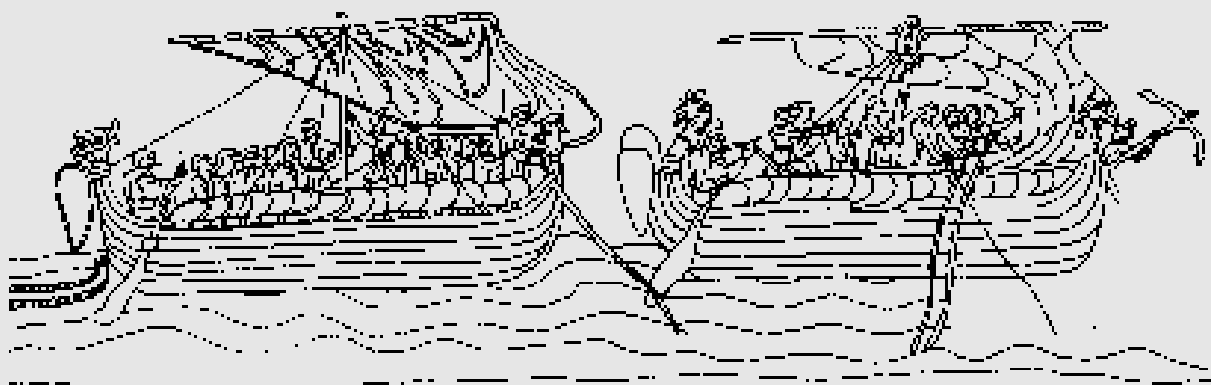
SOLDEVILA, Ferran (ed.), 1971: *Les Quatre grans cròniques: Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III*, Barcelona: Selecta.

RICHARDOT, Philippe, 1998: *Vegece et la culture militaire au Moyen Age (V-XV siècles)*, Paris: Bibliothèque Stratégique.

RIQUER, Martí de (ed.), 1990: *Joanot Martorell, Tirant lo Blanc*, Barcelona: Ariel.

RIQUER, Martí de, 1973: «L'art militar al Tirant lo Blanch», *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Barcelona: Institut d'estudis hel·lènics / Departament de Filologia Catalana / Ariel, 325-58.

UNALI, Ana, 1986: *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval*, Barcelona: La Magrana.

Motiu del tapís de Bayeux.